

INDIVIDUALNA PODRŠKA PROGNAJOJ DJECI*

Josip Janković

Zdravka Leutar

Marijana Majdak

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Studijski centar socijalnog rada

Stručni članak

UDK 355.01 - 053.2

Primljeno: srpanj 1995.

Rad se bavi ispitivanjem tijeka provođenja specifičnog tipa individualne podrške djeci u uvjetima rata i prognaničkog života u obliku intenzivnog druženja s "velikim prijateljem - prijateljicom". Time je djelomično nadoknađen gubitak bližnjih i dobrog dijela djetetove socijalne mreže. Kvantitativnim praćenjem nekoliko ključnih varijabli tijekom jedne školske godine zabilježen je napredak. Kvalitativna analiza dnevnika "velikih prijatelja" pokazuje nesumnjive pozitivne rezultate ovog oblika pomoći viktimiziranoj djeci, ali i njihovim obiteljima.

1. UVOD

Nasilje i sve strahote izazvane isključivim, nehumanim ideologijama koje svoje naume provode bez obzira na posljedice najčešće su usmjerene i pogadaju najranjiviji dio populacije. U takvim okolnostima upravo su obitelji najviše i najteže izložene velikim pritiscima, a preko svojih pojedinih članova i nasilju, poniženjima i brojnim drugim iskušenjima. Bez obzira na snagu i organiziranost društva izloženog neuobičajenim, izvanrednim situacijama, koje poznajemo pod imenom katastrofa, obitelj je prva i zadnja u lancu prisutnih društvenih mehanizama suočavanja s tako teškim stresnim situacijama. Njezina je uloga to veća što je tih društvenih mehanizama manje, kada su iz različitih razloga nedjelotvorni, a osobito kada izostanu jer je društvo u fazi intenzivne promjene kako je to bilo u slučaju početka i trajanja agresije na Hrvatsku. Sposobnost same obitelji za suočavanje sa strahotama takvog intenziteta s kakvima su se susretale naše obitelji ovisi ne samo o vanjskim nego i unutrašnjim faktorima. Nije svejedno je li neka obitelj potpuna ili nepotpuna, jesu li odnosi među članovima dobri, bliski i topli i jesu li oni međusobno čvrsto vezani ili ne. No bez obzira na njezino trenutno stanje i mogućnosti, od obitelji se očekuje da odgovori bar osnovnim zahtjevima. Dio tih zahtjeva odnosi se na djecu i zadovoljavanje najosnovnijih njihovih potreba. Ovdje u prvom redu treba misliti na biološke potrebe, potrebe za hranom, odjećom, obucom, smještajem, toplinom. Uz te, djeca imaju i iznimno velike psihološke potrebe koje proizlaze dijelom iz prirode čovjeka uopće, a dijelom su uvjetovane razvojem. Njeđa, briga, pažnja i svi oni mali znakovi ljubavi djetetu su u ranoj razvojnoj dobi jednako važni kao i hrana, zadovoljavanje osnovnih bioloških potreba. U

* Ovaj rad nastao je u okviru istraživanja koje je dio Projekta Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu - *Socijalna politika i socijalni rad u novim društvenim uvjetima.*

nastavku razvoja, osobito u tijeku socijalizacije, uz odnos s roditeljima posebno važnu ulogu dobiva i odnos sa takozvanim "značajnim drugim", uglavnom odraslim osobama. Taj odnos mora biti osoban i tek takav može dati potreban doprinos razvoju djetetove ličnosti.

Insuficijentne obitelji, bilo da su u njima narušeni odnosi među članovima ili da netko od članova nedostaje, a izvrnute su posebno teškim, izvanrednim situacijama (kod nas su to uz obitelji nestalih, zarobljenih i poginulih branitelja, potpune i nepotpune prognane i izbjegle porodice), našle su se u položaju posebno ozbiljne, čak teške socijalnozaštitne potrebe. Takve prilike stavljaju ih u neuobičajen položaj koji sam po sebi predstavlja krizu i bez svih onih strahota proživljenih prije dolaska u nepoznatu sredinu i neadekvatne uvjete smještaja i života uopće. Razmotrimo li njihovu situaciju u cjelini, uključivši sve otežavajuće okolnosti, kao i vrlo dugo vrijeme izloženosti svim ugrožavajućim činiteljima, položaj brojnih naših prognaničkih i izbjegličkih obitelji bit će jasniji.

Obitelj po definiciji ima potpuno drugu ulogu (reprodukcija stanovništva, primarna socijalizacija novih naraštaja, zadovoljavanje brojnih pojedinačnih i obiteljskih potreba itd.) pa, ako nije planski pripremana za ratna događanja, uopće nije spremna za suočavanje s tako teškim i pogubnim situacijama, te je njezina sposobnost za suočavanje sa strahotama rata vrlo mala. Posljedice su u skladu s tim, tako nepovoljnim odnosom izuzetno teške.

Mada obitelj uz ostale funkcije (reprodukcija, održanje života kroz zadovoljavanje bazičnih potreba i potreba nadgradnje, stalni rast i razvoj) ima funkciju prevladavanja i odgovarajuće potencijale za to prevladavanje kriznih situacija (smrt člana, bolest itd.), i u skladu s tim posjeduje odgovarajuće mehanizme koji je štite u trenucima krize uobičajenih razmjera, ratne strahote takvog karaktera i intenziteta, kakvima su bile i dalje su izložene prognane obitelji u Hrvatskoj i one iz BiH, suviše su intenzivne da bi mogle biti kompenzirane vlastitim snagama. U prevladavanju uobičajenih poteškoća, opasnih i raznih drugih nepovoljnih situacija, ti su mehanizmi uglavnom vrlo djelotvorni, no u momentu izloženosti takvim opasnostima, koje izlaze izvan okvira uobičajenog, poznatog repertoara prijatni, kao što su ova barbarska razaranja, genocidne i patološki obojene metode ponižavanja i uništavanja osjećaja ljudskosti kod nesretnih žrtava, prestaju biti djelotvornom zaštitom. Posljedice djelovanja tih tako brojnih i intenzivnih stresnih doživljaja su različite od obitelji do obitelji, kao i od pojedinca do pojedinca. Reakcije odraslih članova obitelji u kriznoj situaciji osim o neposrednoj pripremljenosti ovise o njihovim ranijim iskustvima, a presudne su za suočavanje cjelokupne porodice s krizom. To posebno vrijedi za djecu koja će i vrlo opasna stresna događanja doživjeti blagima ako njihovi roditelji pokažu prisebnost i sposobnost vladanja situacijom. Ranija iskustva odraslih i djece mogu pridonijeti boljem, ali i lošijem suočavanju s aktualnim stresorima. Ako proživljeni stresori nisu bili suviše intenzivni i dugotrajni, njihovo djelovanje će imati čak pozitivne efekte u suočavanju s novim, intenzivnijim opasnostima. Mehanizmi obrane svakog čovjeka, pa i djeteta, bit će pripremljeni za takve situacije i ova nepovoljna ranija iskustva imat će čak i pozitivne efekte. U slučaju da su rani stresni doživljaji bili toliko jaki da im obrambeni mehanizmi nisu bili dorasli i nisu mogli odgovoriti njihovom pritisku, došlo je do često puta dugoročnog pa i trajnog gubitka ravnoteže, disfunkcije ili oštećenja cjelokupnog čovjekovog bića u pogledu tjelesne, duševne i društvene prilagodivosti - zdravlja u svim njegovim aspektima. Logično je da osoba opterećena takvim iskustvima i u takvom stanju neće moći odoljeti ni stresorima manjeg, a kamoli većeg intenziteta. Tome treba pridodati i dalje nepovoljno djelovanje opasnih i suviše teških doživljaja, a to je činjenica da tako izazvan

gubitak ravnoteže kod bilo kojeg pojedinog člana porodice ima negativne posljedice na cjelokupnu obitelj. Svaki dodatni izvor neravnoteže kod pojedinog člana porodica će, pogotovo ako je već izložena vanjskim pritiscima, doživjeti kao nov nepoželjni pritisak čije će djelovanje dodatno opteretiti cjelu obitelj i sve njezine članove. U skladu s tim, međusobno djelovanje članova unutar obitelji, može imati pozitivne, ali i negativne efekte.

Mogućnost suočavanja sa stresom, osim što ovisi o njegovu intenzitetu, ranijim iskustvima i pripremljenosti na njihov pritisak, ovisi i o broju stresora, karakteristikama njihovih izvora i vrsta. To se osobito jasno vidi kod naših obitelji u progonstvu danas. Nakon prvih brojnih i istovremenih stresnih doživljaja (eksplozije artiljerije, višestruko uzrokovana opasnost za vlastiti život i život bližnjih, rušenje doma, protjerivanje iz kuće i zavičaja praćeno s više ili manje dodatnog nasilja, ponižavanja i brutalnosti, odvajanje od bližnjih i njihov gubitak, podnošenje ili prisustvovanje zlostavljanju i mučenju i drugo), te su obitelji, a to znači i djeca, bile prisiljene na različite, svakako normalnom životu neprimjerene načine bježati u područja koja nisu bila zahvaćena neprijateljskim ratnim djelovanjima ili su ta djelovanja bila nešto manje intenzivna. Tijekom bjega više puta te su obitelji morale mijenjati skloništa, odjednom, posve iznenada, suočavati se sa situacijom u kojoj se nalaze "ljudi s ulice", klošari ili nomadi kojima je to stil života, a da na takvo što nikada nisu bili pripremani! Doda li se svemu i činjenica da su ti prvi privremeni smještaji bili najčešće potpuno neadekvatni (sportske dvorane, barake, podrumski i slični prostori) i da se vjerovanje kako je progon privremeno stanje pokazalo pogrešnim, a nade u skori povratak, makar i srušenim domovima, jalove, slika o brojnosti, vrsti i intenzitetu teških, stresnih spoznaja postaje potpunija. Reakcije odraslih na sve to bile su različite i dijelom su ovisile o spolu, dobi, sposobnostima suočavanja s krizom i motiviranosti pri odlučivanju o tome hoće li aktivno na bojištu ili na neki drugi način sudjelovati u obrani ostatka nepokorene zemlje ili ne. Potreba za nastavkom obrane zemlje i njezinim postupnim, konačnim oslobođenjem, uz smrt izazvanu neprijateljskim djelovanjem, zarobljavanje, odvođenje u logore i razne druge načine neprijateljevog provođenja genocida, još je jedan faktor kvantitativnog osiromašenja naših obitelji, a posebno prognanih. Već sam odlazak člana porodice u neizvjesnost rata bio je dovoljan da u obiteljima dovede do intenzivnog "kolektivnog" stresa. U nepotpunim obiteljima majke su iznenada ostale jedine, za sve aspekte funkcioniranja obitelji odgovorne, odrasle osobe koje su morale preuzeti brigu za zadovoljavanje svih obiteljskih potreba, i to u kontekstu progonstva i potpune neimaštine, jer su sva dobra stjecana u obiteljima kroz generacije uništena ili oteta. O njihovom je snalaženju ovisila egzistencija djece i starih članova porodice. Žene u kvalitativno insuficijentnim obiteljima (obitelji alkoholičara i sl.) često preuzimaju tako tešku ulogu. Ponekad to čine čak i dosta dobro kompenzirajući isključenje drugih odraslih članova, najčešće muževa, iz obiteljskog sustava. Gotovo da obitelji bolje funkcioniraju kada tog člana-pacijenta i nema, jer se porodica postupno navikavala na njegovu "ispadanje", bez obzira na njegovu važnost i važnost uloge koju ima u sustavu. No u toj situaciji to se događa odjednom, bez pripreme i postupnog prilagodavanja nepovoljnim promjenama. Sigurno je da je opća solidarnost i svesrdna pomoć svih građana Hrvatske i pomoć iz drugih, stranih zemalja u dobrom dijelu pomogla smanjenju osjećaja izgubljenosti, napuštenosti i tenzije. No i pored toga nastavak djelovanja postojećih i uvijek novih i novih stresora (materijalni, stambeni problemi, problemi reakcije okoline, udomitelja, predstavnika različitih službi i građana uopće) na pojedince i čitave prognane obitelji uporno produžava stanje stresa i

otežava i tako jedva podnošljivu situaciju tih obitelji. Nepotpunost većine ovih porodica uz ostale nepovoljne faktore još je jedan posebno značajan ugrožavajući faktor funkcioniranja.

Ovakvi uvjeti nikako ne pogoduju normalnom rastu, razvoju i sazrijevanju djece. Potpuni ili privremeni gubitak najbližih članova porodice teško pada svakom njezinom članu, ali djeca su u takvoj situaciji suočena s višestrukim posljedicama. Sama privremena odvojenost od oca za velik broj djece predstavlja ozbiljno narušavanje psihosocijalne ravnoteže. Kada je otac u neprijateljskom konc-logoru ili nestao, dijete je u našim aktualnim uvjetima već više godina izloženo pritisku koji izazivaju više ili manje točne, povoljne i nepovoljne glasine. Stalnim naglim i potpuno oprečnim informacijama izazivaju se kod djece i odgovarajuće izmjene potpuno suprotnih emocionalnih stanja. Od sreće zbog vijesti da je otac živ i nade da će se skoro vratiti do neizmjerne tuge kada iza dobrih dođu nepovoljne vijesti, kreće se dinamika emocionalnih doživljavanja, silnih bura kojima su izložena ta mlada, nezrela i preosjetljiva bića. Takav stalni, intenzivni psihološki pritisak na djecu ostavlja izuzetno teške posljedice u pogledu njihove psihološke stabilnosti, bazične sigurnosti i emocionalne, socijalne i obiteljske prilagođenosti. Dijete čiji je otac poginuo mora se, kao i ostali članovi, suočavati s prevladavanjem gubitka bližnjeg, proći faze tugovanja i socijalnog prilagođavanja novonastaloj situaciji. Teško je procijeniti kojoj je od te dvije skupine djece teže. Jedna imaju nadu, ali je ona vrlo varava, a druga je nemaju, ali nema tako naglih i pogubnih obrata. U obje skupine manjka izuzetno važna i za pravilno sazrijevanje djece presudna osoba.

Ovaj problem javlja se i u kvalitativno insuficijentnim obiteljima, ali u posve drugom obliku. U njima su oba roditelja prisutna, ali se njihova uloga, koja u određenoj kulturi ima točno određeno značenje i funkciju, ne ispunjava u skladu s postavljenim normama i odgovarajućim očekivanjima. Štoviše, ponekad pojedini roditelj ili u težim slučajevima i oba roditelja toliko odstupaju od zadane uloge da ih je moguće okarakterizirati kao antiroditelje. Umjesto da zadovoljavaju potrebe djece, oni svojim ponašanjem onemogućavaju njihovo zadovoljavanje, umjesto da djeci pružaju oslonac i zaštitu oni ih sami zanemaruju i zlostavljaju (Z. Šeparović, R. Pejačinović, N. Pečnik) i tako umjesto da pomažu zdrav rast, razvoj i sazrijevanje djece, oni ga koče ili čak potpuno onemogućavaju. Problem je u tim slučajevima vrlo složen i slojevit. Dijete koje se nalazi u takvoj obitelji, mada je objektivno u manjoj opasnosti od djeteta izloženog ratnim užasima, subjektivno u psihološkom smislu, tu situaciju proživljava teže. Razlog je u tome što dijete u čijoj su obitelji odnosi zadovoljavajući kada je izloženo ratnim opasnostima, izazvanim od strane nekih nepoznatih, zlih ljudi, ima podršku, zaštitu, potrebnu brigu i ljubav bližnjih. Dolazi li opasnost upravo od tih najbližih, koji bazično imaju posve suprotnu ulogu, dijete će ostati samo, bez zaštite, izloženo trostrukom pritisku - nesreći zbog objektivne nebrige i/ili zlostavljanja i prevarenih očekivanja, a bez ikakve podrške i pomoći, samo, bez mogućnosti da se zaštiti. U svim tim situacijama dijete je izloženo visokim rizicima u fizičkom i psihološkom smislu zbog toga što je roditeljska uloga u podršci i pomoći djeci upravo u kritičnim situacijama potpuno izostala ili je nedostatna. Nju je nemoguće potpuno nadomjestiti, ali iskustvo pokazuje da uključivanje nekih drugih, djetetu od ranije čak i potpuno nepoznatih, ali kvalitetnih i motiviranih osoba može u određenoj mjeri i u određenim aspektima djelomično popuniti prazninu nastalu nedostatkom funkcioniranja prisutnih, ali neadekvatnih i privremeno ili trajno odsutnih roditelja.

Individualna podrška kao alternativa

Izložene situacije u suvremenim okolnostima promatrane kroz makro ili mezo plan zahtijevaju intervenciju globalnog društva preko odgovarajućih programa koje trebaju implementirati, voditi i evaluirati postojeće socijalne službe. One već dijelom to i čine provođenjem patronaže u okviru PBIN - a i nadzora nad izvršenjem roditeljskog prava. Tim programima tek bi se proširio krug primjene ovog oblika pomoći, i od sekundarnopreventivne uloge on bi dobio i ulogu u okviru primarne prevencije što predstavlja novu kvalitetu i potreban doprinos općim nastojanjima u sprečavanju širenja aberacija u ponašanju i brojnih drugih psihosocijalnih poremećaja, kao što su ovisnosti, na primjer.

Izbor osoba koje bi bile uvedene u djetetovu najužu socijalnu mrežu kao svojevrsna dopuna ili zamjena za roditelje mora biti vrlo pažljiv jer je područje djelovanja vrlo kritično. Ova su djeca, kao i njihove obitelji, preosjetljiva zbog svih već spomenutih problema s kojima se moraju nositi, pa im treba pristupati vrlo oprezno, ali bezrezervno, vrlo pažljivo, ali otvoreno, vrlo tolerantno, ali spontano. Potrebno je stalno biti na oprezu i štiti ih od novih trauma, ali ne djelovati tako da im se onemogućuje slobodan razvoj i komunikacija, da ih se obeshrabruje ili prezaštićuje! To su vrlo visoki zahtjevi i na prvi pogled izgleda da bi osobe koje bi se time bavile trebalo ozbiljno i kroz duže vrijeme educirati nakon vrlo rigorozne selekcije. No praksa je pokazala da se može vjerovati u ljude i njihovu potrebu da budu "dobri" i pomažu bližnjima u nevolji. Bez posebne edukacije, samo uz odgovarajuću senzibilizaciju koja djeluje tako da potencijalni pomagači bolje shvate probleme s kojima su suočena djeca i potrebu da im se pomogne, ojačaju onaj svoj pozitivni dio ličnosti i njime se okrenu djeci, postignuti su izvrsni rezultati. Pokazalo se da su volonteri koji se jave i nakon pripreme ostanu kod toga da žele pomagati djeci iz nepotpunih ili poteškoćama preplavljenih obitelji, vrlo uspješni pomagači u socijalizaciji djece koja žive i u izuzetno rizičnim uvjetima. To su one osobe koje vole djecu, razumiju njihove poteškoće i žele se njima baviti u svoje slobodno vrijeme jer im to predstavlja osobno zadovoljstvo. Ponekad ih nazivaju "veliki brat" ("big brother"), ponekad, kako je to kod nas češće prihvaćeno, "patronažer" ili, u novije vrijeme, "veliki prijatelj". Te se osobe uvode u djetetovu socijalnu mrežu kako bi u određenom dijelu preuzele funkciju izgubljenog roditelja predstavljajući sponu između djeteta i društva. To su odrasle, djetetu prihvatljive osobe, koje su spremne s njim podijeliti emocije, iskustva i spoznaje bez uobičajene autoritativnosti, podozrivosti i kritičnosti "velikih" prema djeci. One su spremne podijeliti svoje iskustvo, znanje i vrijeme s malim ili mladim prijateljem a da za to ne očekuju nikakvu protuuslugu. Osobe su to koje prihvaćaju dijete bezuvjetno i daju mu sigurnost u vrijeme kada mu je ona najpotrebnija s obzirom na individualni razvojni stupanj i opće nepovoljne uvjete izazvane posebno teškim prilikama i brojnim patogenim, za djetetovu socijalizaciju, razvoj a samim time i zdravlje rizičnim faktorima.

Riječ je o susretanju dvoje ljudi bez nekih velikih ili skrivenih očekivanja i o razvijanju iskrenog prijateljstva koje djetetu omogućuje kvalitetan, potpuno osoban odnos u kojemu se međusobno nudi onaj "bolji dio sebe" bez obzira na razlike u zrelosti, iskustvu i kronološkoj dobi. To je upravo onaj odnos koji mnogi roditelji žele uspostaviti sa svojom djecom. U praksi rijetki u tome uspijevaju jer su onemogućeni trima presudnim činiteljima - prejakim emocijama, očekivanjima i odgovornošću. Ovih kočnica, prisutnih u obliku trostruke opterećenosti roditelja u odnosu dijete - pomagač, djetetov "veliki prijatelj",

gotovo da nema ili su prisutne u daleko manjoj mjeri. Osim što je pomagač oslobođen tih ograničenja pa mu je lakše razvijati slobodan, topao i iskren odnos s djetetom, i ono je oslobođeno svih onih očekivanja, obveza i zahvalnosti koje često karakteriziraju relaciju roditelji - dijete - roditelj. Tako neopterećeni "mali" i "veliki" prijatelj mogu tijekom čistog, iskrenog odnosa razviti pravo prijateljstvo koje krasi otvorenost, predanost, bezrezervna pomoć i suradnja u kriznim situacijama. Ono znači i spremnost na kritiku, kada je to potrebno, koja se ne shvaća kao "roditeljska propovijed", nabranje zahtjeva nadređenog, niti autoritarni pritisak na mladeg, slabijeg, o njemu ovisnog subjekta, nego iskrena želja da se što bolje prevladaju kritične situacije. U nekim, dobro razvijanim relacijama to postaje odnos prijatelja-partnera u procesu socijalizacije, prilagođavanja socijalnoj sredini i njezinim zahtjevima i, kada je to potrebno, prevladavanja prepreka koje ometaju ili onemogućuju djetetov razvoj. Uloga "velikog prijatelja - prijateljice" posebno se potrebnom i uspješnom pokazala u slučajevima pružanja dodatne podrške prognoj djeci. Ta su djeca gotovo bez iznimke doživjela niz stresnih situacija visokog intenziteta, što je rezultiralo brojnim poteškoćama, poremećajima, nesnalaženjem, izgubljenosti i aberacijama u ponašanju. Na nesreću tu i nije kraj zlu koje ih prati, već su se ona u takvom stanju još našla i u produženoj stresnoj situaciji koju predstavlja prognoza bez obzira na kvalitetu smještaja, opskrbljenost i prihvaćenost u novoj sredini. Nepotpune obitelji i obitelji s narušenim odnosima, bilo da je ta narušenost posljedica novih događanja ili je postojala i ranije, uglavnom nisu dorasle ni potrebama prevladavanja uobičajenih razvojnih poteškoća koje su sastavni dio sazrijevanja svakog djeteta, a kamoli posebno teškim iskušenijima kojima su izložene progne obitelji. U takvim uvjetima u kakvim se našla većina naših progne obitelji i visokom stupnju viktimizacije djece, roditelji koji su sami pod stresom nisu kadri suočavati se ni s osobnim, a kamoli s djetetovim problemima generiranim dvostrukim izvorima. Pouzdana, motivirana i djetetu sklona osoba u takvim okolnostima bit će izuzetno dobra podrška ne samo djetetu nego preko njega i čitavoj obitelji. Njezin potencijal, odmaknutost od aktualnih problema obitelji i motiviranost omogućuju uspješno suočavanje s brojnim i teškim problemima te djece i njihovih porodica. Preuzimajući ulogu "značajne druge" osobe u našim uvjetima, volonteri zadovoljavaju svoju potrebu za solidariziranjem s najteže pogođenim dijelom populacije kojoj pripadaju i uključuju se izravno u saniranje mnogobrojnih vanjskih i unutarnjih činitelja nefunkcionalnosti obitelji. Tako pomažući bližnjem volonteri, "veliki prijatelji", na vrlo efikasan način pomažu i sebi stvarajući ili pojačavajući pozitivnu sliku o sebi, u kriznim ili ratnim prilikama, u vremenu suprotstavljanja neprijateljskoj agresiji, u preživljavanju takvih i psihološki, izuzetno teških vremena.

Sam raspon intenziteta pomoći zanemarenoj, zlostavljanoj i prognoj djeci različit je. On se kreće od samog proširenja i pojačanja djetetove, najčešće reducirane, socijalne mreže, preko pružanja djelotvorne pomoći u suočavanju sa stresom, prevladavanju poteškoća koje donosi razvoj i sazrijevanje samo po sebi, pa do "otvaranja releja" koji će djeci omogućiti daleko veće širenje interesa i spoznaja nego da je izostalo takvo, nesrećom potaknuto, stvaranje prijateljstva.

U svakom slučaju pokazalo se da je ovakav individualni pristup pružanju pomoći, implementiran uz ostale, grupne, interesne, kreativne i rekreativne aktivnosti, tamo gdje je primijenjen s odgovarajućom predanošću i motivacijom donio izuzetno pozitivne rezultate. S tim u skladu preporučuje se primjena ovog oblika podrške, osobito djeci osnovnoškolskog

uzrasta, u svim navedenim situacijama, a posebno u pružanju pomoći prognoj djeci u izvaninstitucionalnom obliku smještaja kao i u organiziranim zbjegovima prognanih i izbjeglih građana Hrvatske i BiH.

“Veliki prijatelji” u jednom zbjegu u Zagrebu

Primjena jednostavnog pristupa u pružanju pomoći djeci koja iz bilo kojeg razloga žive u rizičnim uvjetima ili koncepcije “veliki prijatelj” vrlo je jednostavna i temelji se na uobičajenim društvenim relacijama. Prijateljstvo zbližuje ljude često i više nego srodstvo jer se zasniva na sličnosti u pogledu na svijet, preferenciji određenih vrednota, zanimanju za iste stvari, sadržaje i pojave. Osim toga temeljeno je na slobodnom izboru. Ničim nije uvjetovano ni nametnuto, tako da predstavlja jednu od rijetkih socijalnih relacija koje se uspostavljaju potpuno neovisno o željama, potrebama i sugestijama drugih. Ono je ujedno i oblik socijalnog povezivanja koje nije djetetu ponudeno direktnim uvođenjem u socijalnu mrežu koju su uspostavili njihovi roditelji i ostatak obitelji. U tradicionalnim porodicama i isto takvim društvenim sustavima u slučaju gubitka djetetu se dodjeljuje zamjena za izgubljenog roditelja i tako se u skladu s nepisanim pravilima osigurava odgovarajuća zaštita svakom djetetu. Bez obzira na to je li drugi roditelj prisutan ili ne, odabire se pouzdana osoba koja će na određeni način biti zamjena za izgubljenog roditelja iz najbliže djetetove okoline. Nedostaje li majka, otac ima zadatak ponovo se oženiti i tako nadomjestiti gubitak, a bude li izgubljen otac, bez obzira na to je li majka prisutna ili ne, postavlja se djeci staratelj, najčešće pouzdan i po mogućnosti ugledan bliski srodnik. Zadatak te osobe je briga za zaštitu djetetova zanimanja i preuzimanje roditeljske uloge u pogledu odgoja i vrhovnog autoriteta. Ona je ujedno staratelj čitavoj obitelji, pa i majci ako je izgubljen otac a majka se ne preuda. U suvremenim društvima obitelji nisu više povezane u onoj mjeri kao u tradicionalnim, žene jednako pridonose obiteljima kao i muškarci, pa pravna regulativa daje isključivo pravo i dužnost za brigu i odgoj djece živom roditelju, bez obzira na to je li to majka ili otac. Suvremenoj ženi više nije potreban staratelj jer je ona sama uz brigu društva, preko državnih institucija kao vrhovnog društvenog autoriteta i pomagača, sposobna nositi teret roditeljstva. No pitanje je, bez obzira na to koji je od roditelja preostao, majka ili otac, može li dovoljno dobro igrati dvostruku ulogu i zamijeniti djetetu i izgubljenog roditelja. Nedostatak roditelja svakako ima vidne posljedice na razvoj djeteta, što dokazuju i neka naša istraživanja (J. Obradović & ostali, 1994), a u suvremenim društvima više nema odgovarajućih mehanizama nadopune za izgubljenu roditeljsku figuru. Ne pobrine li se sam preostali roditelj za zamjenu, djeca ostaju uskraćena i nepovratno hendikepirana u procesu socijalizacije osobito u pogledu upoznavanja s obiteljskim ulogama i učenja uloge koju jednog dana trebaju preuzeti u svojoj budućoj porodici.

U vrijeme katastrofa, kao što je ova naša, na primjer, često baš majke ostaju privremeno ili za stalno jedini roditelj. S obzirom na sve što su za vrijeme neprijateljske agresije doživjele i doživljavaju u progonstvu, često im nije lako nositi sav teret roditeljstva koji im je tako u najtežem trenutku pao na leđa. Vrlo je teško, najčešće i nemoguće, zamijeniti djeci oca istovremeno imajući svoju primarnu i prirodno zadanu ulogu majke. Nedostatak jednog ili oboje roditelja i neadekvatna zamjena predstavlja takvu asimetričnost u strukturi i funkcioniranju obitelji koja rezultira i neravnotežom u socijalizaciji. Posebno

teško odražava se nedostatak jednog od dvaju roditelja, a još više ako nedostaju oba, na djecu u pogledu njihovog sazrijevanja, formiranja osobnog pa i spolnog identiteta i odnosa prema drugim osobama iz socijalnog okruženja. Da bi se kompenzirao taj nedostatak, u zbjegu smještenom u jednom učeničkom domu u Zagrebu provedena je koncepcija "velikog prijatelja" za djecu osnovnoškolske dobi koja su zajedno s roditeljima prihvatila takav oblik suradnje.

Kako bi taj oblik rada s prognanom djecom bio uspješan, potrebno je započeti s njim tek kada su izvršene određene pripreme za to. Prvi korak u pripremama je prikupljanje potrebnih informacija o djeci - broju djece u zbjegu, njihovoj dobnoj i spolnoj strukturi, vrsti problema s kojima se svako pojedino dijete susreće, njihovim interesima i sklonostima i eventualnim posebnim poteškoćama ili potrebama pojedine djece.

Jednako tako potrebno je imati pouzdane informacije o potencijalnim volonterima.

Dobro je da je broj potencijalnih pomagača veći nego broj djece kako bi bilo moguće izvršiti što bolji izbor velikih prijatelja.

Dob je važno znati kako bismo na vrijeme znali koje dobne skupine djece možemo obuhvatiti ovom vrstom podrške. Tinejdžer će teško moći igrati ulogu "velikog prijatelja" drugom tinejdžeru. To je posve razumljivo. Isto tako osoba starije dobi prije će moći uspostaviti kvalitetan i topao odnos s mladim djetetom koje još nije ušlo u pubertet, a osoba zrele dobi imat će obostrano puniji i kvalitetniji odnos s tinejdžerom nego osnovnoškolcem. Njihova potreba da se "spuštaju na dječji nivo" čini odnos neautentičnim i nategnutim. U takvoj relaciji obje strane se loše osjećaju pa ni rezultati takve veze ne mogu biti osobito kvalitetni.

Slično je i sa sklonostima. Veliki prijatelj koji se bavi onim što zaokuplja i dijete, malog prijatelja, bit će bolje prihvaćen i imat će više uspjeha u radu s djetetom nego drugi koji nema slične sklonosti. To ne znači da su osobe s interesima koji su djeci u osnovi strani unaprijed isključene. Radi li se o kvalitetnim, poželjnim sadržajima, za koje je moguće dijete zainteresirati to čak može biti i razlog više, samo u tom slučaju treba dobro paziti kod izbora malog prijatelja (nogometša nećemo dodijeliti krhkom, lirski orijentiranom djetetu).

Motivi koji dovode svakog pojedinog dobrovoljnog pomagača trebaju biti zdravi, društveno poželjni i visokog intenziteta. U protivnom, ako bi motivi bili problematični, mogle bi se, istina u ekstremnim slučajevima, dogoditi vrlo neugodne situacije. Da do toga ne dođe, potrebno je prije uključjenja u projekt dobro upoznati buduće pomagače ili ih podvrgnuti stručnoj selekciji.

Osobine pomagača isto je tako dobro znati kako bi izbor malog prijatelja bio što sretniji. To treba biti odnos koji će djetetu olakšavati i razvedravati život, a ne činiti ga još složenijim, tmurnijim i težim. Grube, nervozne, kritizerski raspoložene, nekreativne i tmurne osobe nisu dobar izbor.

Nakon što je obavljen za date prilike optimalan izbor, valja roditelje upoznati s novim oblikom pomoći njihovoj djeci, senzibilizirati ih za probleme djece te dobiti njihov pristanak za rad pomagača. Treba imati na umu moguće otpore roditelja izazvane vrlo različitim razlozima i biti strpljiv u njihovoj eliminaciji. Ujedno, dobro je roditelje unaprijed lišiti nerealnih očekivanja, jer će tako biti moguće izbjeći mnoge kasnije nesporazume. Roditeljima treba dati do znanja da im volonteri neće oteti njihovo mjesto uz njihovu djecu, ali ni preuzeti obveze i odgovornost.

Tek kada roditelji prihvate ovaj oblik rada, moguće je pristupiti povezivanju djece s volonterima. Dobro je pritom paziti da dijete s velikim prijateljem upozna osobu koju ono već poznaje i ima u nju povjerenja bez obzira na to što su ga roditelji već pripremili za veselu novost. Kada se jednom uspostavi veza, ona se uz određenu dozu pomagačeva poticanja, dalje spontano, gotovo sama od sebe, razvija. Prijatelji zajednički traže sadržaje, vrijeme i prostor za susrete. Bilo kakav pritisak sa strane može više štetiti nego koristiti.

O rezultatima ove suradnje koja se sada provodi već drugu školsku godinu ponešto govori zainteresiranost majki da nakon ljetnih praznika njihova djeca ponovo dobiju svoga velikog prijatelja ili prijateljicu. Isto tako treba reći da je među osnovcima imati "svoga" studenta ili studenticu - velikog prijatelja, postala stvar prestiža. Bilo je i suza od straha da bi mogli ostati bez velikog prijatelja u situacijama kada iz nekih razloga pojedino dijete nije "dobilo" svog prijatelja odmah na početku nove školske godine 1994/95. istovremeno kada i ostala djeca.

Isti koncept primijenjen je i kod djece koja su isto tako izložena rizičnim okolnostima rasta, razvoja i sazrijevanja, ali su uzroci druge prirode. No ovdje će biti prikazani rezultati rada s prognanom djecom.

Tko su "veliki prijatelji"

U ovom slučaju veliki prijatelji su studenti socijalnog rada koji su samim izborom svoga poziva selekcionirani, a uz to i neki drugi elementi organizacije i provođenja projekta čine da su sudionici visoko motivirani za pružanje pomoći ljudima u nevolji. No to što su u ovom slučaju velike prijateljice i prijatelji studentice i studenti socijalnog rada ne znači da svuda i uvijek to mora biti baš taj profil pomagača s upravo takvim stupnjem obrazovanja. Pogrešno bi bilo misliti da jedino oni mogu biti kao volonteri uključeni u realizaciju ovog i sličnih oblika pomoći obiteljima koje su izložene različitim rizičnim okolnostima, kao što su progoni, nasilje i drugi oblici "vanjske" viktimizacije, nepotpunost ili narušenost odnosa. To mogu biti svi zdravi, prilagođeni i zainteresirani mladi ljudi oba spola koji shvaćaju probleme djece izložene rizičnim uvjetima življenja uopće. U nedostatku mladih mogu to biti i stariji ljudi koji imaju želju, zdrave motive i dovoljno vremena koje žele podijeliti s prognanom i svom drugom djecom čiji je zdrav razvoj doveden u pitanje iz već navedenih razloga i tako im popuniti prazninu u obitelji ili pokidanoj i/ili reduciranoj socijalnoj mreži. Za provođenje takvog programa pomoći nisu potrebna gotovo nikakva posebna sredstva jer se on zasniva na korištenju intrinzične motivacije kao osnovnom sredstvu za njegovo pokretanje i provođenje. Specifičnost tog oblika rada je u tome što u ovom, kao i u svakom drugom, prijateljskom odnosu dobivaju obje strane, tako da kad se jednom takav odnos uspostavi, dodatna motivacija više ne predstavlja poseban problem. Pojave li se ipak nesporazumi, veća neslaganja ili netrpeljivost između djeteta i velikog prijatelja, njihov uzrok treba najčešće tražiti u neadekvatnim transfernim relacijama, bitnoj emocionalnoj osnovi njihovog međusobnog odnosa. Ispitivanje pozadine takvog nepoželjnog razvoja njihovog međusobnog odnosa najčešće pokazuje da su očekivanja sudionika od tog odnosa bila nerealna i toliko različita da ih katkada nikako nije moguće uskladiti. U takvim izuzetno rijetkim situacijama najbolje je potražiti djetetu novog velikog prijatelja. Slijepo inzistiranje na uspostavi poželjnih relacija i međusobnom prihvaćanju nikako neće donijeti željene rezultate, pogotovo ne na duže vrijeme. Dobro je u takvom slučaju imati na pameti

činjenicu da bit programa nije ispitivanje problema uspostavljanja prijateljskih odnosa između dviju inkompatibilnih osoba, nego pružanje pomoći djeci izloženoj rizičnim uvjetima života. Kako se takve situacije javljaju zaista izuzetno rijetko, lakše je i humanije uspostaviti nov prijateljski odnos s drugom, djetetu prihvatljivom osobom i tako riješiti problem nego inzistirati na nemogućem i dijete izlagati još jednom viktimizirajućem faktoru.

Kao i svaki drugi, ovaj program može ići željenim smjerom, kvalitetom i intenzitetom, ali i ne mora. Može se dogoditi da se u cjelini provodi izvrsno, ali da u nekim pojedinačnim slučajevima zastrani tako da svi pozitivni rezultati budu zasjenjeni nekim neželjenim događajima ili razvojem odnosa. To je razlog što voditelj programa mora imati uvid u razvoj odnosa svakog pojedinog para prijatelja. Mada je to dosta složen problem, moguće ga je riješiti dosta jednostavno. Dobro je da svaki veliki prijatelj vodi dnevnik susreta s djetetom. U dnevniku se mogu relativno lako nakon svakog susreta zabilježiti bitne informacije o susretu: vrijeme, sadržaji kojima su se bavili, teme o kojima se razgovaralo, mjesto gdje je susret realiziran i posebne zanimljivosti ili značajna događanja. Pisanje dnevnika pomoći će pomagaču u rekapitulaciji prošlog i planiranju budućeg susreta. Tako strukturirano vođenje dnevnika je lakše, osigurava čvršći kontinuitet i praćenje razvoja odnosa. Stalnim praćenjem bilješki voditelj može realizirati relativno dobar uvid u tijek provođenja programa, ali samo na jednoj razini, razini volonterovog doživljaja. Želi li proširiti uvid voditelj će organizirati na početku provođenja programa tjedne, a ubrzo zatim mjesečne susrete s pomagačima, na kojima će zajednički prorađivati situacije koje zahtijevaju posebnu pažnju. Takvim supervizijskim sudjelovanjem u provođenju ovog programa voditelj će moći djelovati na intenzitet, smjer i kvalitetu njegova razvoja.

2. CILJEVI ISPITIVANJA

Glavni cilj ovog ispitivanja je istražiti mogućnost kompenzacije privremenog ili trajnog nedostatka jednog ili oba roditelja uključivanjem nove osobe u djetetovu socijalnu mrežu.

Dodatni ciljevi bili su:

- pratiti djetetovo prihvaćanje nove osobe kroz zadano razdoblje,
- analizirati dužinu trajanja susreta i sadržaje koji su bili predmet razgovora ili zajedničkog bavljenja za vrijeme prijateljevanja,
- analizirati atmosferu u obitelji tijekom prijateljevanja,
- razumijevanje sadržaja, motiva, ciljeva i odnosa djeteta i velikog prijatelja,
- konstruktivnost u djetetovu ponašanju uopće i u odnosu s velikim prijateljem,
- procjena uspješnosti velikog prijatelja u njegovoj ulozi kroz doživljaj zadovoljstva ili nezadovoljstva vlastitim radom.

3. METODOLOGIJA

U provođenju ovog istraživanja za prikupljanje podataka korištene su metode:

- promatranje sa sudjelovanjem,

- skale procjene od pet stupnjeva posebno pripremljene u svrhu evaluacije programa individualnog pružanja podrške i pomoći prognanoj djeci,
- dnevnik prema kojemu su analizirane aktivnosti i sadržaji za vrijeme susreta,
- vrijeme trajanja susreta.

Karakteristike uzorka

Ovaj pristup namijenjen je ponajprije djeci predškolske i osnovnoškolske dobi koja se u procesu socijalizacije sve više otvaraju prema široj socijalnoj okolini. U slučaju da u toj dobi izostane podrška i pomoć odraslih, u prvom redu roditelja, u uspostavljanju socijalnih relacija i utvrđivanju pozicija u užoj i široj društvenoj sredini djeca mogu biti izložena vrlo traumatskim doživljajima koji imaju izuzetno važnu ulogu u njihovom poimanju socijalnih odnosa i snalaženju u društvu i u potpuno uobičajenim uvjetima življenja. Situacija u kojoj su se našla prognana djeca iz Hrvatske i BiH i u ovom zbjegu izvan je uobičajenih ljudskih iskustava. Stoga nije neobično što se u okviru programa pružanja pomoći prognanicima i izbjeglicama smještenim u zbjegu pokazala potreba za tim oblikom podrške. Prognane obitelji iz poznatih razloga opterećene su brojnim poteškoćama i ograničenjima pa je efikasnost roditelja u ispunjavanju te tako složene i osjetljive uloge, bez obzira na potpunost, značajno smanjena.

Istraživanjem je obuhvaćeno dvadesetoro djece osnovnoškolaca oba spola, 9 djevojčica i 11 dječaka, u dobi od šest do četrnaest godina, zajedno sa njihovim obiteljima.

Veliki prijatelji bile su studentice i studenti druge godine studija socijalnog rada koji su uz pružanje podrške djeci imali i zadatak pratiti dinamiku susreta i evaluirati ih koristeći se zadanim instrumentarijem. Svako dijete imalo je svoga prijatelja ili prijateljicu tako da se među njima mogao razviti autentičan i blizak odnos i da ga je bilo moguće pratiti i evaluirati.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Prijateljevanje je praćeno od 1. studenoga 1993. do 31. svibnja 1994. Predviđeno je da se svaki tjedan realizira po jedan susret, osim u vrijeme zimskih ispitnih rokova. Za to vrijeme bila su realizirana 22 planirana susreta koji su ispitani i analizirani predviđenim metodama. Veliki dio prijatelja nalazio se i prijateljevao i izvan zadanih termina, ali ovdje će biti analizirani samo oni susreti koji su bili unaprijed predviđeni za analizu i obavili su ih svi studenti redovito, osim u iznimnim slučajevima spriječenosti zbog bolesti djeteta, velikog prijatelja ili u nekim drugim nepredviđenim situacijama.

Trajanje susreta određeno je na početku rada i trebalo je u osnovi iznositi dva školska sata. Studenti su se toga pridržavali koliko je bilo moguće, ali iz različitih razloga, koji su bili izvan njihove kontrole, neki su susreti trajali značajno manje. Isto tako neki susreti su inicijativom velikih prijatelja i uz pristanak djece i njihovih roditelja, trajali značajno duže. Raspon trajanja susreta iz svih se tih razloga kreće od 15 minuta do osam sati, s tim da su susreti u 86% slučajeva trajali između 60 i 150 minuta. U prosjeku su tek u dva termina susreti trajali nešto manje od dva školska sata. To je bio 19. i 22. susret s prosječnim trajanjem od 1,4 sata. Svi ostali su u prosjeku trajali značajno duže od predviđenog vremena.

To indirektno govori o motiviranosti velikih i malih prijatelja za zajedničko druženje, a samim tim i u prilog ovom pristupu.

Aktivnosti kojima su prijatelji bili zaokupljeni tijekom susreta bile su različite i mada razgovor prevladava kroz sve faze razvoja odnosa, praćenjem ostalih moguće je zamijetiti određene promjene. Kod prvih susreta jedva da se i javljaju druge aktivnosti osim razgovora, što je i razumljivo jer se kroz razgovor budući prijatelji upoznaju, uspostavljaju vezu i stječu međusobno povjerenje. U to vrijeme tek je tu i tamo zabilježena i igra u sobi, pomoć u razumijevanju neke školske lekcije i šetnja. [to su susreti više odmicali, sve je više bilo igre u sobi i dvorištu zbjega, šetnji i izlazaka. Učenje se javlja češće u vrijeme završavanja obrazovnih razdoblja. Tek se kod manjeg broja djece nakon uspostavljanja prijateljskog odnosa javila i potreba da sa svojim velikim prijateljem pogleda i komentira omiljenu emisiju za djecu na televiziji. Uz ove najčešće aktivnosti zabilježene su i brojne druge (ukupan broj 28) kao što su: šetnja, pomoć u učenju, slušanje glazbe, čitanje priče, gledanje TV, izlasci, izleti, molitva, pjevanje, pospremanje prostorije, oproštaj itd.

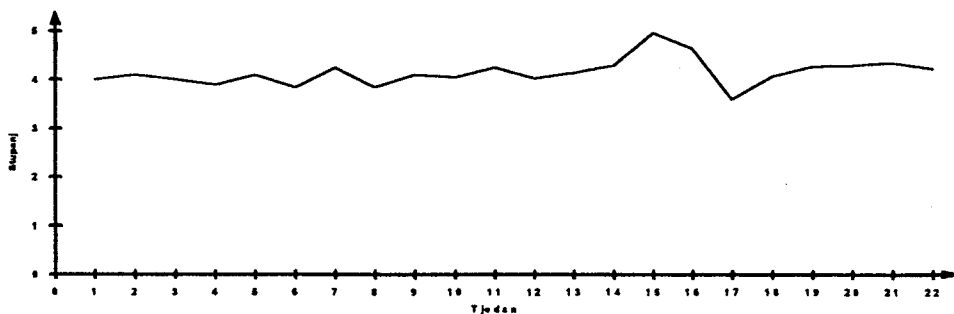
Kada je o sadržaju riječ, onda se, osobito u početku, može vidjeti da prevladavaju informacije radi upoznavanja djeteta i velikog prijatelja i velikog prijatelja s djetetovom obitelji. Krug tema se ubrzo zatim širi toliko da ga je teško i sistematizirati jer sadržaji ovise o interesima djece različite dobi, stupnja školovanja, porijekla i brojnih drugih faktora presudnih za djetetovu preferenciju. Uz to i dubina upoznavanja je različita. Svaki par prolazi faze uspostavljanja sve dubljeg i dubljeg prijateljstva svojom, zasebnom dinamikom. Teme koje su osobnije, dublje, dolaze na red u različito vrijeme kod različite djece, što je i razumljivo. Logično je i to što se tema rastanka odnosno nastavka prijateljavanja javila pod kraj perioda predviđenog za druženje.

Praćenje prisutnosti i drugih osoba susretu s djetetom najzornije pokazuje tijek uspostavljanja povjerenja među svim sudionicima ovog oblika podrške. U prvih je nekoliko susreta druženje s djetetom bez prisutnosti drugih članova obitelji iznimka, s vremenom postaje sve češće a pri kraju praćenja to postaje pravilo, a prisutnost majke i drugih srodnika iznimka. To se pokazalo kao vrlo dobar pokazatelj razvoja prijateljskog odnosa i možda jednako toliko povjerenja roditelja prema novoj osobi koja se pokušava "infiltrirati" u njihovu socijalnu mrežu i obiteljski sustav, odnosno koja želi odvojiti njihovo dijete i odvući ga u svoj krug.

Djeca su uglavnom vrlo dobro prihvatila velikog prijatelja tako da tijekom vremena nije ni moglo biti većih vidljivih promjena. Djeca i obitelji čak i nisu posebno pripremani na dolazak studenata. Na upit o tome žele li takav oblik podrške svome djetetu svi su odgovorili potvrdno i prihvatili ponudu bez rezerve. Razlog tome su vjerojatno pozitivna iskustva obitelji s voditeljima programa psihosocijalne adaptacije prognanih i izbjeglih obitelji u tom zbjegu. Djeca, a osobito roditelji imali su visoka očekivanja od ovog oblika pomoći, što je imalo dodatni pozitivan utjecaj na prihvaćanje prijatelja, ali s druge strane to je dovelo do određenih nesporazuma u pogledu uloge novih pomagača. Visoka razina prihvaćanja studenata stalno je održavana i čak je dosegla krajnju točku u jednom trenutku, jer su se studenti maksimalno davali, empatirajući sa svojim malim prijateljima i preuzimajući sve više brige za njih malo-pomalo oterećivali su roditelje, uglavnom majke, koje su u nedostatku očeva preopterećene obvezama pa im je pomoć studentica dobro došla u svakom pogledu. No kako zadatak velikih prijatelja nije bio preuzimanje roditeljske uloge, u jednom trenutku bilo je potrebno razriješiti taj nesporazum. To je dovelo do naglog pada razine

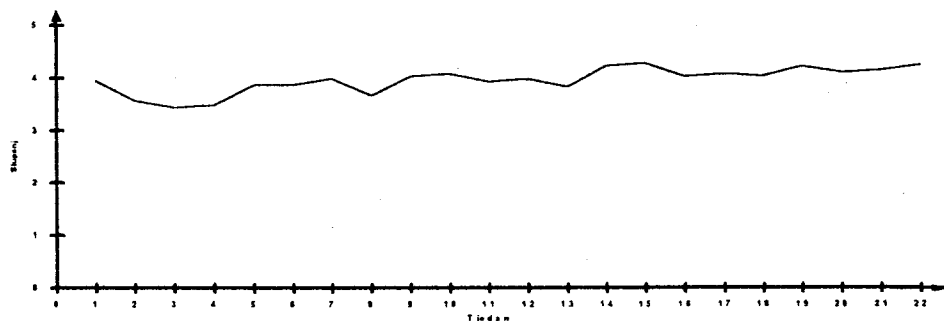
prihvaćenosti prijatelja, što se dobro vidi na grafikonu 1. U petnaestom tjednu dosegnut je vrhunac, nakon kojega je roditeljima ponovo i još detaljnije nego na početku, pažljivo razjašnjavana uloga velikih prijateljica i prijatelja. To je dovelo do pada razine prihvaćanja ispod početne, ali ubrzo porasla i prerasla je, pokazujući dalje stalan ali postupan rast.

Grafikon 1. Prikaz prosječne razine prihvaćenosti velikih prijatelja kroz vlastitu percepciju

Razumijevanje između malih i velikih prijatelja procjenjivano je nakon svakog susreta. Prosječne vrijednosti tih procjena prikazane su na grafikonu broj 2. Nakon izvrsnog početnog prihvaćanja došlo je do blagog pada vrijednosti kada su odnosi prelazili razinu uobičajenog površnog kontakta. Nakon kraćeg vremena, pošto su prevladane uobičajene razlike u stavovima, ponovo su dosegnute početne visoke vrijednosti koje su uz blage oscilacije postupno poprimile trend stalnog laganog uspona.

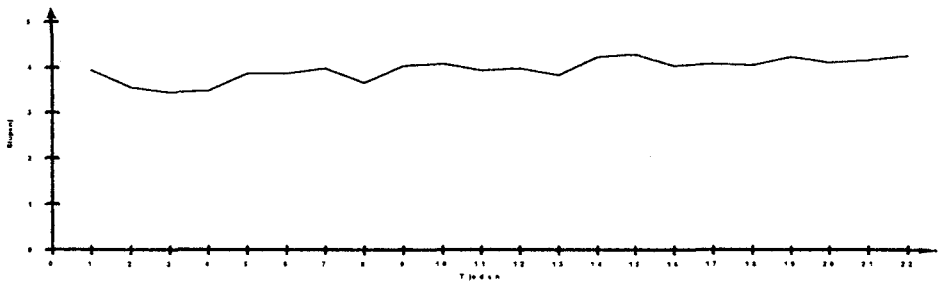
Grafikon 2. Prosječna razina prihvaćenosti velikih prijatelja prema vlastitim procjenama

Tijekom prijateljavanja nakon svakog susreta odgovarajućom je skalom (vidi prilog) ispitivana i konstruktivnost djece u kontaktu, aktivnostima i odnosu prema okolini. Djeca su tijekom prvih mjeseci boravka u zbjegu, nakon što su se donekle prilagodila okolini i novom načinu života, počela pokazivati različita odstupanja u ponašanju. Ta su se ponašanja pojavila kao posljedica brojnih stresnih situacija kojima su djeca bila izložena tijekom ratnih događanja, progona i traženja smještaja. Set oblika ponašanja i "poremećaja" karakteriziran je visokim stupnjem destrukcije, kao i sve što im se događalo. Uvođenje velikog prijatelja u djetetov život imalo je cilj, uz ostalo i unosenje određenog reda u događanja i uspostavljanje kvalitetnih bliskih odnosa koji donose toplinu i sigurnost, što je

trebalo utjecati i na djetetovo cjelokupno funkcioniranje. Ta promjena mogla se najjednostavnije ispitati praćenjem odnosa konstruktivnost-destruktivnost kao reprezentanta djetetovog unutrašnjeg stanja preko njegovog cjelokupnog odnosa prema okolini. I ta je varijabla oscilirala tijekom prijateljevanja tako da je nakon početnog visokog stupnja konstruktivnosti u prvom susretu došlo do laganog pada, vraćanja na "pravo" stanje stvari, da bi zatim vrijednosti postupno rasle i uz manje oscilacije poprimile trend stalnog umjerenog uspona. To se dobro vidi na sljedećem grafikonu. Izračunavanjem aritmetičkih sredina rezultati su "peglani" tako da izuzetno visok stupanj destrukcije kod posebno teško pogođene djece ovdje nije moguće vidjeti.

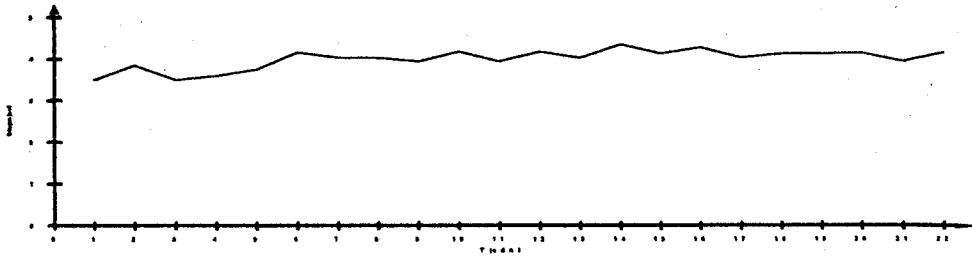
Grafikon 3. Prosječna razina konstruktivnosti djece kroz percepciju velikih prijatelja

Značajnost razlike izračunavana između aritmetičkih sredina postupkom t testa za male uzorke pokazuje da razlika između procjene konstruktivnosti djece na početku i nakon sedam mjeseci prijateljevanja nije statistički značajna ($t=0,99$; $ss=19$). No bez obzira na to na gornjem je grafikonu vidljiva tendencija laganog porasta.

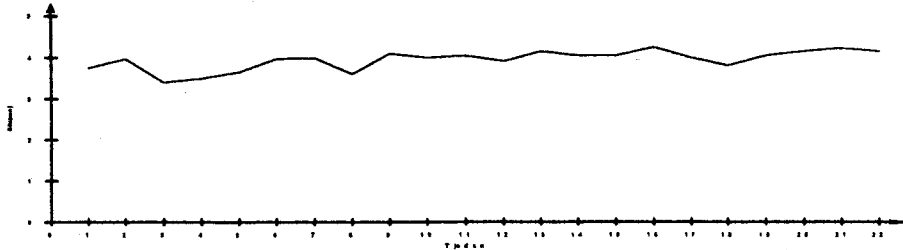
Atmosfera u obiteljima prognanika s obzirom na sve što su preživjele i uvjete u kojima nastavljaju život u progonstvu procijenjena je relativno dobro već u prvom susretu s velikim prijateljima. Oscilacije koje nužno prate razvoj tako složene varijable nisu velike i u osnovi, kao i ostale varijable, pokazuju postupan ali stalni uspon. Uz ostale moguće čimbenike takvog trenda može se kao jedan od značajnijih uzeti i povoljan utjecaj velikih prijatelja, i to u više pravaca. Roditelji su ih doživjeli kao veliku pomoć djeci u brojnim bitnim aspektima, ali i sebi u ispunjavanju roditeljske uloge, što je u novonastalim uvjetima za mnoge od njih postalo teško izvedivo. Podrška koju su donijeli sa sobom učinila je da se čitava obitelj osjeti sigurnijom, da nestane osjećaja izgubljenosti i zaboravljenosti i da zbog toga i atmosfera u obitelji poprimi nova pozitivnija i optimističnija obilježja. Kako pokazuje sljedeći grafikon, napredak je ovdje najmanji i uz uobičajene oscilacije nakon blagog uspona, kada su dosegnute vrlo visoke vrijednosti, dolazi do blagog pada i stagnacije. Dostignut stupanj atmosfere, što uključuje kvalitetu komuniciranja, emocionalu toplinu, bliskost i vedrinu u obitelji, vrlo je visok, osobito kada se uzme u obzir situacija u kojoj su se našli. No treba znati da se procjene odnose na vrijeme kada je u obitelji osoba koja ne pripada sustavu i kada se treba pokazati u najboljem svjetlu.

Grafikon 4. Prosječna razina kvalitete atmosfere u obiteljima

Kako bi se osiguralo stalno aktivno praćenje vlastitog djelovanja, veliki prijatelji su nakon svakog susreta procjenjivali svoju učinkovitost preko stupnja zadovoljstva svojim radom. Kako pokazuje sljedeći grafikon, stupanj zadovoljstva je relativno visok, što je i razumljivo s obzirom na entuzijazam, otvorenost i predanost kojom su pomagači, studentice i studenti socijalnog rada, pristupili prijateljevanju sa svojim malim prijateljima. U takvoj bi se situaciji moglo dogoditi da oni budu i previše nekritični u procjenama svoga rada, ali dosada prikazani rezultati pokazuju da je takva njihova percepcija primjerena postignućima.

Grafikon 5. Prosječne mjere zadovoljstva velikih prijatelja vlastitim radom

Svi prezentirani podaci pokazuju određen stupanj pozitivnog pomaka, mada ne i na statistički značajnoj razini, ali i sama tendencija koja je vidljiva kod svih pet mjerenih varijabli daje mjesta vjeri da bi praćenje tih promjena duže vrijeme dalo i statistički značajne pomake osobito onih vrijednosti koje se odnose na samu djecu, što je i bio osnovni cilj ovog oblika pomoći.

Bez obzira na to što je bilo određeno vrijeme prijateljevanja, kvalitativna analiza je pokazala da su, kada se jednom uspostavio prijateljski odnos između djeteta i djevojke ili mladića, "velikog prijatelja", oni sami nastojali naći što više vremena za zajedničke izlaske, šetnje, razgovore a kojiput i za učenje, i kad god je to bilo moguće, i našli su ga. Tijekom tih susreta oni su slobodno, bez ikakvih ograničenja, a pogotovo onih koja obično dolaze zbog razlike u godinama, razgovarali o svemu što je zaokupljalo u prvom redu dijete, a onda

i temama koje su veliki prijatelji smatrali važnima za dijete. Nadalje, prijatelji su nakon prvih susreta u kojima su se upoznali uspostavili kontakt, prve dublje relacije kroz razgovor, pričanje priča i djetetu interesantne igre, krenuli i van iz soba zbjega. Najprije su to bile šetnje u bližoj okolini, a onda su malo-pomalo krenuli i dalje - u slastičarnicu, kino, kazalište, šetnje gradom ili na sportske priredbe koje su djetetu bile zanimljive. Posebnu vrijednost imali su djetetovi posjeti prijateljevom domu. To je za njih izgleda imalo vrijednost konačne potvrde da se radi zaista o prijateljstvu, a ne samo o nekom umjetnom, obim stranama nametnutom odnosu. Tijekom svih tih aktivnosti sve se dublje, posve spontano, stalno razvijala i produbljivala međusobna komunikacija kroz koju su stalno razmjenjivane brojne poruke kroz vrlo različite sadržaje i u različitim kontekstima. Tako su mladi, pametni, ambiciozni, zdravi i dopadljivi ljudi bez primjene sofisticiranih metoda odgoja i posebnih napora na svoje male prijatelje prenosili ne samo brojna znanja nego i stavove, svoj sustav vrijednosti. Svojim primjerom, koji nije nametan, nego je bio tek tu prisutan, vidljiv, podizali su djeci opću razinu očekivanja i tako, otvarajući mnogobrojne "releje", pridonosili izgradnji djetetova šireg pogleda na svijet i bogatijeg osobnog identiteta.

Izbor sadržaja, mjesta pa dobrim dijelom i trajanja susreta ovisio je o oboje prijatelja, njihovim željama, interesama i mogućnostima. Istina da su veliki prijatelji bili ti koji su na određeni način dominirali, ali to se događalo samo zato što su poznavajući bolje grad i moguće sadržaje češće bili u prilici nuditi uvijek nove mogućnosti provođenja slobodnog vremena, teme za razgovor ili nove igre. No konačnu riječ nisu imali, nego se nastojalo postići kompromis. Čak je češće konačni izbor prepuštan djetetu kako bi bio osiguran što viši stupanj njegove motivacije. O zainteresiranosti djeteta ovisio je cjelokupni odnos među prijateljima, a samim time i uspješnost primjene tog oblika pružanja pomoći djetetu.

Kada je stvoren tako tijesan, povjerljiv i čvrst odnos među prijateljima, potpuno je prirodno postalo da dijete i samo zatraži pomoć u razumijevanju nekih nejasnoća iz područja koja su mu predstavljala problem u školi. Tako nenametnutu pomoć u učenju dijete je iskoristilo za sebe daleko bolje nego da su mu plaćani sati i sati instrukcija. Ne samo da je vlastita inicijativa pridonijela razini motivacije, nego su djeca osjećala i potrebu da velikom prijatelju pokažu kako su pruženu pomoć dobro iskoristila, kako su vrijedna njihovog truda, i konačno i prijateljstva, kroz poboljšanje ocjena iz spornih školskih predmeta. Tako su bila ispunjena i osnovna očekivanja koja su roditelji imali od ovog oblika podrške, koji je s njima u vezi donosio puno dilema, a povremeno i sporadično čak i nesporazume koje je trebalo rješavati vrlo pažljivo i uz intervenciju voditelja projekta.

Evalvacija takvih programa izuzetno je složena jer su i procesi, kao što je uspostavljanje prijateljskog odnosa, izuzetno složeni i suptilni, a odvijaju se kroz duže vrijeme stalno se mijenjajući. U njima je u stalnoj međusobnoj interakciji enormno velik broj različitih promatranih - zavisnih, intervenirajućih, medijatornih i nezavisnih - varijabli koje je potrebno ispitivati kroz stalne promjene i dinamiku u tijeku intervencije, što je vrlo teško izvedivo osobito kada se to za dobar dio mjerenih veličina može provesti tek posredno. U takvim procesima određen broj varijabli neminovno ostaje i skriven, nedostupan promatranju i mjerenju. Sve to upućuje na potrebu primjene vrlo složene i suptilne metodologije i instrumentarija kod ispitivanja takvih procesa, svakako suptilnije i složenije nego što je to moguće u uvjetima provedbe sveobuhvatnih programa ponajprije namijenjenih pomoći prognanim obiteljima. Kombinacijom kvalitativne i kvantitativne analize ipak se može

dobiti relativno dobra slika procesa i njegovih rezultata. Uvid u rezultate programa bio bi još cjelovitiji kada bi ovdje bili izloženi i ostali podaci koji se odnose na brojne druge oblike pomoći i intervencije, ali to izlazi daleko izvan okvira ovog rada.

5. ZAKLJUČCI

Dobiveni rezultati ispitivanja pokazuju:

- da se uspostavljanje prijateljskih odnosa malih prognanika i studenata socijalnog rada, "velikih prijatelja", odvijalo postupno tijekom unaprijed zadanog vremena;
- da se kroz vrijeme uspostavljanja prijateljskog odnosa s djetetom uspostavljao i sve kvalitetniji odnos s djetetovom obitelji;
- da su roditelji prognane djece imali sve više povjerenja prema velikim prijateljima i s vremenom im prepuštali sve veći dio svojih obaveza;
- da je s vremenom i cjelokupna atmosfera u obiteljima postajala sve bolja, vjerojatno zahvaljujući i podršci velikih prijatelja koji se od pomoći djeci pretvorio u pomoć i podršku čitavim obiteljima;
- da je u pogledu konstruktivnosti djece u njihovom cjelokupnom funkcioniranju zabilježen pozitivan pomak.

LITERATURA:

1. Ajduković, D. (ur.) (1995) **Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci**. Zagreb: DPP.
2. Ajduković, M., Janković, J., Horvat-Kutle, S., Žižak, A. (1995) **Prevenција poremećaja u ponašanju djece stradalnika rata**. Zagreb: Ministarstvo rada i socijalne skrbi, UNICEF i Društvo za psihološku pomoć.
3. Bačić, A., Bognar, L. i Uzelac, M. (1994) **Budimo prijatelji**. Zagreb: Slon.
4. Bunčić, K., Ivković, Đ., Janković, J. & Penava, A. (1994) **Igrom do sebe** (II. izdanje). Zagreb: Alinea.
5. Filipović, I. (1992) **Kako biti bolji roditelj**. Zagreb: Alinea.
6. Gajer-Pjacun, Đ. (1985) **Psihološki poremećaji djece i omladine**. Zagreb: Zavod za socijalni rad grada Zagreba.
7. Janković, J. & Magdalenić, I. (1994) Evaluating Foster Care for Displaced Children in Country at War, u: McKenzie, B. (ed.) **Current Perspectives on Foster Family Care for Children and Youth**. Toronto: Wall & Emerson, 198-204.
8. Janković, J. (1994) **Obitelj i droga**. Zagreb: Školske novine.
9. Kalmakoff, S. & Shaw, J. (1993) Children as Victims of War: Current Knowledge and Future Research Needs. **Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry**. 32(4), 697-713.
10. Kalmakoff, S. & Shaw, I. (1987) **Creative Negotiation**. New Westminster.
11. Krizmanić, M. (ur.) (1991) **Psihološka pomoć u ratu**. Zagreb: Katedra za zdravstvenu psihologiju Više škole medicinskog fakulteta i Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

12. Petz, B. & suradnici (1992) **Psihologijski rječnik**. Zagreb: Prosvjeta.
13. Richtman, N. (1994) **Pomoć djeci koja žive u teškim prilikama**. Zagreb: Dobrobit.
14. Valentich, M. & Gripton, J. (1990) **Acting Assertively at Work**. Calgary: Faculty of Social Work, The University of Calgary.
15. Žužul, M. & Raboteg-Šarić, Z. (ur.) (1992) **Ratni stres u djece**. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.

Summary

INDIVIDUAL SUPPORT TO DISPLACED CHILDREN

*Josip Janković
Zdravka Leutar
Marijana Majdak*

This article deals with implementation of specific type of individual support to children in war environment and displacement life conditions in form of intensive socializing with "big friend". Loss of significant others and loss of big part of their social network have been, in that way, partially replaced. During one school year, friendships were followed up (quantitative analyzes of few important variables) and improvement has been noticed. Qualitative analyzes of "big friend's" diaries', shows positive results of this kind of help to victimized children and their families.